

Jaargang 12 April 2004 Nummer 3

Facta

**JONGE SOCIOLOGEN
DISCUSSIËREN OVER DE
TOEKOMST VAN HUN VAK**

**VERSCHILLEN IN
OVERLEVINGSKANSEN VAN
JODEN TIJDENS W.O. II**

**GERRIT JAN ZWIER LAAT
MALINOWSKI HERLEVEN OP
KIVAKIVA**

heel ander licht op de toenmalige gebeurtenissen werpt. Croes en Tammes hebben dat bereikt door de data niet louter als historici, maar ook als sociologen te behandelen. Tammes: 'De sociologie bood naast theorieën, zoals die over netwerken tussen joden en niet-joden en niet-joden onderling, ook meer geavanceerde methoden en technieken om verklaringen te toetsen.' Het onderzoek is daardoor een mooi voorbeeld van toetsing, maar blijft daar ook steken, want de resultaten wijzen slechts op de waarschijnlijkheid van verbanden. De hypothesen volgen logisch uit elkaar, maar doordat deze erop zijn gebaseerd dat mensen rationeel handelen, maakt het stelsel als geheel een nogal mechanische indruk, alsof persoonlijke en sociale emoties er niet toe deden. De onderzoeksresultaten bieden dus perspectief voor vervolgonderzoek, ook omdat de data nu beschikbaar zijn. Croes: 'Dit boek maakt duidelijk dat als je nieuwe methoden gebruikt, je tot nieuwe inzichten kunt komen, maar ook dat er nog heel veel braakliggend terrein is.' Hij zou graag zien dat er nu een landenvergelijkende studie wordt uitgevoerd, maar dan een multiniveau studie die ook het individuele, het lokale en het *Sicherheitspolizei*-ressort niveau insluit: 'Zo zouden België en Nederland het best met elkaar kunnen worden vergeleken. Het interessante is dat België meerdere steden met grote joodse gemeenschappen had én grote verschillen in overlevingskansen: circa 35 procent in Antwerpen en circa 60 procent in Brussel.' Dergelijke vervolgstudies zijn volgens Croes waardevoller dan de gebruikelijke historische onderzoeken: 'De *case-study toolkit* van historici is bij de beantwoording van kwantitatieve vragen net als Russische roulette. Soms zijn de met behulp daarvan gegeven verklaringen raak en soms mis. Welke raak zijn, wordt pas duidelijk als je de verklaringen, hypothesen in feite, toetst en dat is iets wat historici veelal nalaten. Sommige historici roepen bij de door ons gevonden ondersteuning van eerder veronderstelde verbanden dan "dat ze dat al wisten". Maar zij zouden iets langer stil moeten staan bij wat ze werkelijk wisten, ze zouden wat kritischer moeten zijn. Wij hebben al onze hypothesen getoetst, waardoor ons onderzoek in meer betrouwbare kennis heeft geresulteerd.'

Sue-Yen Tjong Tjin Tai is redacteur van *Facta*.

Marnix Croes & Peter Tammes - '*Gif laten wij niet voortbestaan*': een onderzoek naar de overlevingskansen van joden in de Nederlandse gemeenten, 1940-1945. - Amsterdam : Aksant, 2004. - 616 p. - ISBN 90 5260 131 3; €35,-

De antropoloog Bronislaw Malinowski (1884-1942) deed in de periode 1915-1918 veldwerk op de Trobriandeilanden nabij Nieuw-Guinea. Op basis daarvan publiceerde hij in 1922 zijn studie *Argonauts of the Western Pacific*. Gerrit Jan Zwier baseerde de hoofdpersoon Brono Bishop in zijn boeiende etnografische roman *De dwaze eilanden* op Malinowski. Bishop doet onderzoek op Kivakiva. Hij blijkt een gedreven etnograaf te zijn. En een man van vlees en bloed. Met zeeënvul zaad.

Henk Jansen

Gerrit Jan Zwier (1947) is schrijver. Hij heeft verhalen, romans, reisboeken, hoorspelen en literaire kritieken geschreven. Door zijn reisboeken en romans over IJsland, Lapland en Scandinavië gaat hij in Nederland door het leven als dé noordelijke specialist. Daarmee heeft hij een grote groep lezers aan zich gebonden. Al meteen na afronding van zijn studies geografie en antropologie aan de Rijksuniversiteit Groningen is hij met schrijven begonnen. Antropoloog heeft hij zich nooit gevoeld. Maar hij heeft wel antropologische boeken en artikelen op zijn naam staan.

Klassieke antropologie

'In mijn studietijd was de antropologie eigenlijk al voorbij. Dat vond ik ook tijdens mijn veldwerk in Lapland. Mijn veldwerk was een aanfluiting. Wat ik daar deed, was echt passé. Je kunt altijd wel in een dorpje gaan zitten en mensen beschrijven. Ze hebben altijd een achtergrond, er is altijd wel wat gebeurd en er is altijd cultuurverandering. Maar wat dat nu met wetenschap te maken heeft, is mij een raadsel. Dan kun je beter boeken schrijven zoals Geert Mak dat over Jorwerd heeft gedaan of zoals ik die zelf schrijf.

In Lapland zat ik in een dorp met vier huizen. Vaak zat ik er in m'n eentje, want de inwoners waren meestal weg. Er was geen sprake van rituelen en andere interessante bezigheden die antropologen graag willen meemaken.

en magie op Kivakiva

Gerrit Jan Zwier laat Malinowski herleven

Iemand zat twee weken lang een lekke zuigerklep van z'n tractor te repareren. Verder gebeurde er niks. Eigenlijk is dat dolkomisch. Daar heb ik in *Een vlek op de toendra* over geschreven. Het is nu heruitgegeven met wat nieuwe verhalen erbij onder de titel *Altijd Lapland*. Het hoofdstuk "Nooit meer veldwerk" komt als eindconclusie van Brono Bishop terug in mijn roman *De dwaze eilanden*.

De boeken van Zwier hebben wel vaker iets met elkaar te maken. *De dwaze eilanden* kan als een soort vervolg op *Antropologen te velde : de confrontatie van de etnograaf met vreemde volkeren en met zichzelf* gezien worden, dat in 1980 verscheen en in vele eerstejaarscolleges is gebruikt. In 1989 kwam een herdruk uit met als ondertitel *de cultuurschok van de veldwerker*. Lodewijk Brunt beschreef het in *Vrij Nederland* laatdunkend als een boekje dat met de ene *line of shit* na de andere gevuld is.

'Een hoofdstuk in *Antropologen te velde* is gewijd aan Lodewijk Brunt z'n stadsetnografie. Daar laat ik geen spaan van heel. Die onzin van Brunt beschouwde ik als een afgang van de klassieke antropologie. Aandacht voor al die junks en taxichauffeurs, voor rare types als de Amsterdamse 'anti-rookmagiër' Robert Jasper Grootveld en al die andere zelfverklaarde magiërs en sjamanen. Alsof die ook maar iets te maken hebben met de magiërs en sjamanen uit de klassieke antropologie. Die waren belangrijk in die gemeenschappen; hier zijn het randfiguren.

Studies zoals *Argonauts of the Western Pacific* van Malinowski en *A Black Byzantium* van Nadel vind ik

prachtig. Ze zijn vaak ook heel goed geschreven. Ik noem dat de klassieke periode in de antropologie. De klassieke antropologie sluit niet aan op wat er nu gebeurt. Het heeft geen zin om al die etnografieën te lezen en dan te denken dat je er heden ten dage iets mee kunt als het gaat om problemen van minderheden in Nederland of bestudering van elitecultuur in ondernemingen. Er zit gewoon een breuk in die wetenschap. De klassieke antropologie bestaat niet meer. Het is een tak van de geschiedenis geworden.

Als je nu antropologie gaat studeren, heb je bijna geen toekomstmogelijkheid. Ik vergelijk het met een uitgestorven vak als lantaarnopsteker. Er is geen vraag naar. Antropologen die op een alumnidag komen, zijn meestal omgeschoold of werkloos. Maar een klein deel kan hier en daar aan de bak.'

Het onderzoek van Malinowski kwamen in een ander daglicht te staan na de publicatie in 1967 van zijn dagboeken. 'In al zijn rauwheid', schrijft Zwier in zijn nawoord bij *De dwaze eilanden*, 'geeft het dagboek, dat nooit voor andermans ogen bestemd was, een beeld van de spanningen waaronder deze beroemde etnograaf op zijn eilandje in de Grote Oceaan gebukt ging.'

'Dat dagboek laat de enorme breuk zien tussen zijn etnografisch werk en hoe hij het zelf beleefd heeft. Je ziet hoe het persoonlijke aspect uit de officiële etnografie is geweerd. Maar bij participerende observatie is de antropoloog zelf het meetinstrument. Hoe betrouwbaar ben je zelf? En wordt niet alles door

humeur, temperament of een slechte dag beïnvloed? Dat brengt problemen van waarheidsvinding met zich mee. Je bent gebonden, je bent niet vrij, je zit in een cel. Iedereen kijkt naar je. Je mag niet als een humeurige oormworm rondstappen, al voel je je wel zo. Je moet het zonnetje in huis zijn. Al die ellendige, stomme, onnozele verhalen aanhoren. Dat is het lot van de veldwerker. Twee onderzoekers die hetzelfde zien, schrijven daar verschillend over. Dat probleem, de persoon van de etnograaf, heeft de antropologie nooit opgelost. Veldwerk is een vorm van introspectie. Je krijgt niet alleen een cultuurschok, je wordt ook enorm met jezelf geconfronteerd. In plaats van op het divanbed van de psychiater lig je het procrustesbed van het veldwerk. Als je als reiziger een oninteressant iemand ontmoet, denk je, nou, plof jij maar in elkaar, en je loopt weer verder. Die vrijheid heb je. En je kunt erover schrijven zoals je wilt. Het is wetenschap zonder bewijs, zei W.F. Hermans al.

Blote borsten

Brono Bishop laat zijn etnografisch onderzoek leiden door de stelling 'dat een primitieve maatschappij als een borduurwerk is, waarin elke gewoonte, elk voorwerp en elke gedachte door onzichtbare draden met elkaar verbonden zijn'. In zijn dagboek schrijft hij dat hij streeft naar de onthechte houding van de filosoof, maar hij kan zijn gevoelens niet altijd onderdrukken. Zwier citeert zinnen uit zijn dagboek, geschreven na een woedeaanval: 'Ik kreeg het gevoel dat het leven van de inboorling even ver van mij afstaat als het leven van een hond.' 'Ik werd besprongen door het vurige verlangen dit stinkhol te verlaten.' Bishop wordt niet alleen nu en dan geweldig

kwaad op de bewoners van Kivakiva, hij wordt ook hitsig van de aanblik van al die opwippende blote borsten van de jonge meisjes om hem heen. Ze culminerend in natte dromen, waaruit Zwier hem als een springfontein laat ontwaken met de constatering dat hij voldoende zaad heeft geproduceerd om de halve Zuidzee te bevruchten. 'Deugdzaamheid is een voortdurende strijd', schrijft Bishop.

'De erotische problematiek bij Malinowski zelf zit heel sterk in z'n dagboeken. Hij had grote problemen met de vrouwen daar die halfnaakt rondliepen. Hij schrijft dat je er helemaal niet aan mag denken dat ze naakt zijn, dat ze paren, helemaal niks. Maar dat is natuurlijk onmogelijk. Het moet een enorme overgang geweest zijn voor een Victoriaan als Bishop die zo'n samenleving ingeschopt wordt.

Malinowski is een man met duistere dieptes. Een beetje als de hoofdpersoon Kurtz in *Heart of Darkness* (1902) van Joseph Conrad. Ik vind ze sterk op elkaar lijken. Dat vond Malinowski zelf waarschijnlijk ook. Hij gebruikte uitdrukkingen die Kurtz bezigt: "Exterminate the brutes!". Malinowski kende het boek en daarmee speel ik in mijn boek. Bruno Bishop gaat eigenlijk ook naar een soort *Heart of Darkness* toe.

In het dagboek van Malinowski zijn twee vrouwen belangrijk. Elsie Masson is de vrouw met wie hij later getrouwd is en die hij altijd in de geest trouw wil blijven. Voor de andere vrouw had hij een enorme erotische fascinatie. Dat had hij niet voor Masson. Zij was een vrouw die intellectueel gelijkwaardig aan hem was, met wie hij z'n problemen kon bespreken en die hem ook voortdurend van tips voorzag. Zij was eigenlijk een soort veldassistent in de verte voor hem. Die andere vrouw had veel te maken met de halfnaakte vrouwen om hem

Gerrit Jan Zwier op IJsland

Bronislaw Malinowski

heen. Dat ging gewoon om het puur seksuele. Hij heeft uiteindelijk voor Elsie Masson gekozen. Zij betekende stabiliteit en steun voor hem.

Een lijn in *De dwaze eilanden* is dat er geen slechtere voorbereiding op zijn veldwerk is geweest dan de relatie die hij met die andere vrouw heeft gehad. Zij heeft hem op een seksueel, erotisch spoor gezet dat hem helemaal afhield van en dwarszat bij zijn wetenschappelijk werk op dat eiland met al die naaktheid en vrije seksuele omgang om hem heen. Hij denkt dat hij de onzuiverheid binnen z'n relatie zal halen als hij daaraan toe zal geven. En hij ziet de negatieve invloed op de enorme taak die hij zich gesteld had, namelijk dat hij degene zou zijn die dit volk uitputtend en magistraal zou beschrijven.'

Zwarte magie

Als radiomaker schreef Gerrit Jan Zwier in de jaren tachtig hoorspelen over antropologische onderwerpen. Hij maakte radioprogramma's over Malinowski op de Trobriandeilanden, Margaret Mead, Ruth Benedict en Lévi-Strauss. Daarnaast heeft hij voor de radio *Het betoverde pad* gemaakt, heksenprogramma's die om 12 uur 's nachts begonnen. In 1985 publiceerde hij het boek *Witte heksen* en in 1989 *De inquisiteur*, een roman over de heksengekte in Spaans-Baskenland. De magie speelt, net als in etnografische studies, een grote rol in *De dwaze eilanden*.

'Voor die radioprogramma's praatte ik met mensen uit de wicca en de goddess movement, met nieuwe sjamanen en meer van dat soort oplichters die in de new age-sfeer zaten. Ik was aanwezig bij seances. Het eiland Domdom

in *De dwaze eilanden* is Dobu. Daar heeft Reo Fortune (*Sorcerers of Dobu*, 1932) gezeten. De belevenissen van Tim O'Connor in mijn boek zijn daarop geënt. De magie heb ik ook uit *The Golden Bough* van Sir James G. Frazer, de leermeester van Malinowski, gehaald. Over Frazer heb ik een essay geschreven. Er waren in die streken altijd problemen met zwarte magie. Het is een ontzettend bedreigend systeem. Hoe moet je dat als westerling beoordelen? Zijn we als blanken betrokken in het systeem of staan we erbuiten? De Dobu vinden zichzelf grote magiërs. Voor hen horen de blanken er absoluut in. In mijn boek gelooft de geharde koloniale bestuursambtenaar Snoopy er niets van. Tim O'Connor op Domdom gaat er iets te ver in mee. Ook Brono Bishop ontkomt er niet aan. Hij gaat niet reizen op vrijdag de dertiende. Dat heb ik uit de dagboeken van Malinowski opgepikt. Dat is natuurlijk fantastisch, een antropoloog die daar bang voor is.

Wij zijn nog steeds geen rationele mensen. Op die tropische eilanden is het magisch denken van vitaal belang. Dood heeft altijd een magische oorzaak. Daar druipt het leven van de kwaadaardigheid. Je ziet het allemaal voor je in de paranoïde samenleving van Dobu die Ruth Benedict in *Patterns of Culture* (1935) beschrijft. Bijna niemand kent die klassiekers meer. Zij vormden mijn favoriete afdeling binnen de antropologie. De herinnering daaraan wilde ik graag nog eens ophalen.'

Henk Jansen is hoofdredacteur van Facta

Gerrit Jan Zwier - *De dwaze eilanden*. - Amsterdam ; Antwerpen : Uitgeverij Atlas, 2003. 240 p.- ISBN 90 450 0883 1, prijs €16,50